

Zarys historyczny do 1793 roku

Agnieszka Kowalewska

Rozwój terytorialny i ludność

Miasto, obecnie w południowo zachodniej części powiatu wrocławskiego, nad rzeką Zgłowiączką, było jednym z najpotężniejszych w dzielnicy. Położone na wzgórzu, z trzech stron otoczone było wodą, od północnego wschodu i południa wałem i dwiema fosami, na miejscu których w późniejszym okresie założono ogrody, a od zachodniej strony oblane wodami rzeki Zgłowiączki. Do XVIII w. otoczone było murami.

Już przed 1250 r. książę kujawski Kazimierz, syn Konrada Mazowieckiego, nadaje Brześciowi prawa miejskie.

W roku 1292 książę Władysław Łokietek nadał miastu wsie Guźlin i Pikutkowo, a 21 XII 1297 r. szpitalowi maltańskiemu w Brześciu wieś Kąty, zabraną za przestępstwa Raciborowi zwanemu Wyczsałem i obdarza ją immunitetem sądowym i gospodarczym. W 1317 r. Władysław Łokietek zatwierdził akt sprzedaży połowy młyna w Starym Brześciu przez Aleksandra i Mikołaja, synów Hermana Bogacza, na rzecz Kunka mieszczanina brzeskiego.

W XIII w. powstała komandoria braci szpitalnych, założona przez dom wrocławski św. Macieja. Jan z Torunia założył tu szpital za miastem. Władysław Łokietek uposażył go łanami we wsi Sokołowo w roku 1295.

Do Brześcia wieś Stare Miasto została dołączona na mocy nadania dokonanego przez Ziemowita księcia kujawskiego w roku 1383. W roku 1401 Władysław Jagiełło darowuje miastu przyległy teren zwany Obory wraz z pastwiskami, łąkami i chrustem. Zygmunt August w roku 1552 nadaje młyn, szlifiernię i folusze na terenie Obór i na rzece Zgłowiączce z ogrodami sytuowanymi na drugiej stronie tejże rzeki. Oprócz tego pozwolił wystawić most na rzece Zgłowiączce z prawem pobierania cła. W roku 1566 obszar terytorialny Brześcia wynosił 52 łany, a Stare Miasto Brześć w latach 1556—1567 liczyło 4 łany. Król Stefan Batory w 1582 r. nadaje prawo wolnego wypasu na pastwiskach znajdujących się na gruntach zamkowych, które rozciągały się za Starym Miastem (w XIX w. nazwane wsią Stary Brześć) i na gruntach wsi Sokołowo, oraz ze wsi Falborzyk cięcie drzewa i chrustu oraz na stawianie w mieście płotów.

Wszystkie otrzymane przywileje potwierdził Zygmunt III Waza i przywilejem z roku 1593 przekazał na rzecz magistratu dochody z grobli i mostów usytuowanych na rz. Zgłowiączce a łączących miasto z wsią Obory.

W roku 1699 młyn Sokołowo został dołączony do miasta. Na początku XIX w., gdy robiono starania o założenie parku na gruntach miejskich, przeznaczono na ten cel w 1820 r. ziemie folwarku Bugaj, którego karczma i browar musiały do Brześcia należeć znacznie wcześniej.

Wreszcie po rozstrzygnięciu sporu z kapitułą wrocławską w roku 1781 w Warszawie uchwalono akt gminny ustanawiający granice gruntów miejskich należących do Brześcia Kujawskiego. W granice te wchodziły wieś Pikutkowo i Guźlin, rozdzielono grunty wsi Smólska, Popowiczek i Mochnacza wzdłuż drogi biegnącej do Włocławka, dalej przez las Piaski do grobli dawnego młyna Podborowice, a od strony Pikutkowa wraz „z groblą na Łubie do Brześcia Kujawskiego przysądzono”. W XIX w. grunty miejskie Brześcia Kujawskiego wynosiły 27 włók ziemi i w skład ich wchodziły: Pikutkowo, Guźlin, Rumunki, osada Przyborowo, Słone, Wyręb, Piaski, Bugaj i Obory.

Herb miasta

Z okresu wojen polsko-krzyżackich pochodzą pierwsze pieczęcie miejskie z herbem ściśle wzorowanym na najdawniejszych pieczęciach Krakowa i Poznania. Herb wyobraża mur forteczny z 3 basztami, na środkowej tarczy z herbem kujawskim, obok niej dwaj święci patronowie miasta, u dołu brama miejska zamknięta. Ponieważ rytownik brzeski wzorował się na pieczęci krakowskiej, prawdopodobnie nie zrozumiał patronów lokalnych, którymi byli św. Piotr i św. Paweł i na ich miejsce dał św. Stanisława z infułą i pastorałem i św. Piotra z kluczem. Herb taki powtarzał się jeszcze na późniejszych pieczęciach miejskich z XIV i XV w. Już jednak w XVI w. występuje nowy. Jest to herb z 3 wieżami, bez herbu książęcego i patronów lokalnych.

W późniejszych czasach występuje tylko jedna baszta, a w XIX w. miasto miało herb z 3 basztami na bramie i z orłem na otwartych wrotach. Barwami herbowymi prawdopodobnie będą: czerwone mury, czarne postacie świętych, stale zamknięta brama i białe tło.

Ludność

Według rejestru z 1494 r. Brześć Kujawski zamieszkiwało 220 rodzin, co pozwala obliczyć liczbę ludności na około 1300 osób. Miasto miało charakter rzemieślniczo-handlowy, bowiem kupców było 10, tkaczy 43, szewców 12, murarzy 12, właściciele spichrzy obok miasta 9 i urzędników 12. Lustracja królewskiej z lat 1564/65 podaje, że w mieście było 115 rzemieślników i 108 piekarzy. Obok rzemiosła dużą rolę odgrywał handel, a swoja rolę handlową zawdzięczało miasto sławności rzeki Zgłowiączki.

Pod koniec wieku XVI ludność miasta zmniejszyła się. Rejestr z 1583 roku wymienia 107 rodzin rzemieślniczo-handlowych, wliczając w to nieokreśloną liczbę komorników. W ten sposób można szacować liczbę mieszkańców na około 535 osób. Od XVII w. następuje znaczny spadek ludności. Lustracja z roku 1616 wymienia 89 rzemieślników i 63 piekarki z przekupkami, którzy płacili czynsz na rzecz zamku. Według ksiąg grodzkich, w roku 1607 w mieście zamieszkiwali następujący rzemieślnicy: rzeźnicy, szewcy, rymarze siodlarze, powroźnicy, kuśnierze, postrzygacze, sukiennicy, krawcy, kowale, stelmachowie, kołodzieje, czapnicy, piekarze, bednarze, mydlarze, kotlarze, płóciennicy i piwowarzy.

Mieszczanie Brześcia, jak podaje lustracja z roku 1616, winni byli płacić czynsz na rzecz starosty od 192 placów i 7 ogrodów, które należały do miasta na mocy przywileju z roku 1569. Oprócz tych podatków mieszczanie płacili czynsz od rur wodociągowych, jatek chlebowych, od domków pobudowanych pod murem miejskim, kramów i od piwa gdańskiego na rzecz Kasy Miejskiej, o czym mówi lustracja z lat 1628—1632.

Na rzecz zamku mieszczanie płacili targowe z jarmarcznym. Zwolnieni byli od opłat przy korzystaniu z pastwisk na gruntach zamkowych oraz za drzewo na budowę ogrodzeń. Gwarantował to przywilej Stefana Batorego z 1582 r. W 1566 roku wprowadzono następujące podatki: czopowe od wina gdańskiego i gorzelnicy po 12 groszy od mieszkańca na rok i od domów. W roku 1504 mieszczanie Brześcia uzyskali od Aleksandra Jagiellończyka przywilej, na mocy którego zostali zwolnieni od podwód i innych ciężarów, obowiązani byli jedynie dostarczać na wyprawę wojenną 1 wóz z 4 końmi. W celu polepszenia rozwoju rzemiosła Stefan Batory, przywilejem z 1576 r., potwierdza prawo sprzedaży przedmiotów wyprodukowanych przez szewców. Zygmunt August w roku 1556 daje ulgi podatkowe kuśnierzom, w 1558 r. pozwolił Żydom na wyrób piwa i gorzałki w mieście.

Na podstawie wydanej w Brześciu Kujawskim w 1638 r. ustawy dotyczącej cen na artykuły produkowane w mieście bądź też sprzedawane na jarmarkach można przypuszczać, że w tym czasie byli następujący rzemieślnicy: piekarze, piwowarzy, rzeźnicy, szewcy, rymarze, siodlarze, powroźnicy, ślusarze, postrzygacze, krawcy, czapnicy, płóciennicy, kuśnierze, kowale, stelmachowie, bednarze, sukiennicy.

Wielkość zniszczeń gospodarczych w okresie wojny polsko-szwedzkiej obrazuje lustracja królewszczyzn w z r. 1661, kiedy w mieście zanotowano tylko 3 rzemieślników płacących podatki do zamku. W tym okresie finanse starosty wzbogacały się przez podatki od jarmarków, których w roku było 3. Pogłównie w 1662 r. opłacało 210 osób, a więc liczbę mieszkańców można szacować na około 350 osób, co wskazuje, że przez okres 100 lat liczba mieszkańców Brześcia Kujawskiego, zmniejszyła się o 70%. Po oblężeniu miasta przez Szwedów w 1657r. zostały zniszczone mury miejskie, a miasto spalone. Mieszczanie, którzy jeszcze w 1617r. płacili podatki od 192 placów, obecnie zostali zwolnieni od tych opłat. Dowodzi to dużego zubożenia ludności.

W celu poprawienia sytuacji gospodarczej i ożywienia miasta August II Sas w roku 1720 nadaje miastu przywilej zatwierdzający prawo odbywania 8 jarmarków w roku: w dniu 2 II, na św. Józefa, św. Stanisława, w niedzielę między Oktawą Bożego Ciała, na św. Piotra i Pawła, na Wniebowzięcie NMP, na św. Michała, na św. Katarzynę. Były to jednak jarmarki małe, prowadzące drobny handel sukna, glinianych naczyń i drobnych przedmiotów użyteczności powszechnej.

W okresie od wojen szwedzkich do zaboru pruskiego, tj. przez wiek XVII i XVIII, miasto upada gospodarczo i traci na znaczeniu politycznym. Burmistrz miasta Kaszewski odpowiadając na ankietę rządową w 1820 r. zeznał, że miasto niegdyś bogate, otoczone murami w początkach XVIII w. posiadało 11 domów drewnianych. Kwitnące niegdyś ogrody i place wokół miasta zarosły zielskiem a na targowisku pasły się konie. Wiadomości te są znacznie przesadzone bowiem z kwestionariusza zrobionego na polecenie Generalnego Dyrektora Prus wynika, że miasto całkowicie nie upadło, w roku 1793 posiadało 86 domów i 5 na przedmieściu.

L u d n o ś ć z y d o w s k a

Brześć Kujawski zamieszkiwali również Żydzi, którzy na mocy przywileju Zygmunta Augusta z r. 1558 mogli osiedlać się w mieście, kupować place i budować na nich domy. W ten sposób posiadali oni w 1616 roku 15 placów i 8 budynków z placami. Od tych też placów obowiązani byli płacić czynsz na rzecz starosty jak i obowiązani byli dostarczać podwodę. Od innych podatków byli zwolnieni, jedynie płacili podatek od miejsca, w którym grzebali zmarłych. W przywileju Stanisława Augusta Poniatowskiego z 23 IV 1782 r. mowa jest o ludności żydowskiej. Miała ona prawo budować domy przy ul. Żydowskiej, gdzie posiadała 23 place oraz synagogę pobudowaną w początkach XVI w. Po pożarze, który wybuchł w 1781 r., pozostał tylko jeden dom, a Żydzi zostali zwolnieni od płacenia podatków na okres jednego roku. Po pobudowaniu na pustych placach domów obowiązani byli płacić 4 zł podatku i dla zapobieżenia dalszym pożarom wybudować 2 studnie

W 1793 roku Brześć Kujawski zamieszkiwało 111 Żydów, w tym 2 piekarzy, 8 rzeźników, 4 kupców, 1 kuśnierz, 12 krawców, 2 bławatników, 2 handlarzy lin, 1 właściciel karczmy, 5 kramarzy. Według dekretu starościńskiego z roku 1719, majstrowie i rzemieślnicy żydowscy obowiązani byli płacić do cechu krawieckiego podatek w wysokości 2 grzywien i 2 szóstaków, każdego roku na św. Marcina, oraz obowiązani byli wypekać dobry chleb na potrzeby obywateli Brześcia. Ponadto obowiązani byli na swojej ulicy trzymać nocnego stróża.

Stosunki polityczne

Pierwsza wzmianka o Brześciu Kujawskim pochodzi z roku 1228, bowiem wówczas Konrad I, książę kujawski i mazowiecki prowadził rokowania z posłami wielkiego mistrza Hermana de Salza i zawarł układ z Krzyżakami w tym mieście, dając im na własność wsie: Dybów, Orłowo i Murzynno leżące na Kujawach. Umieszczenie w roku 1255 w Brześciu siedziby książąt kujawskich podniosło znaczenie polityczne miasta, Reszty dokonało położenie na drodze handlowej krakowsko-toruńskiej. Część handlu z Rusią idącego drogą lądową musiała przechodzić przez Brześć, bowiem w XIII i XIV w. z wielkiej metropolii gospodarczej Torunia przechodził szlak handlowy do Lwowa przez Brześć, Przedecz lub Kowal i do Krakowa przez Brześć i Przedecz.

Brześć Kujawski przez długie lata był terenem bezpośrednich działań wojennych. W roku 1300, w czasie rozbicia dzielnicowego, Wacław II czeski wspierany przez Krzyżaków zdobywa miasto, które w rękach czeskich pozostało do roku 1306. Rada Miejska Brześcia została upoważniona przez Radziejów, Kalisz, Gniezno, Konin, Mogilno, Pызdry oraz przez część rycerstwa do pertraktacji z Władysławem Łokietkiem w sprawie jego powrotu. Wójt i rajcy Brześcia zawarli ze starostą Wielkopolski i Kujaw Pawłem Paelstein rozejm do dnia 28 września 1306 r. W tym czasie wolno im było wpuścić do miasta Władysława Łokietka z nielicznym orszakiem celem przeprowadzenia układów z królem czeskim. W okresie nieobecności Władysława Łokietka wśród mieszkańców Brześcia działały dwa stronnictwa. Jedno z nich na czele z wójtem Brześcia Jaśkiem sprzyjające królowi i drugie wrogo nastawione wobec króla. Byli to osadzeni pod miastem w 1294 r. tzw. „bracia gwiazdowi” reguły św. Augustyna.

W czasie wojen krzyżackich Brześć był miejscem częstych obrad polsko-krzyżackich. W roku 1311 Władysław Łokietek chcąc odzyskać Pomorze zwrócił się do papieża z prośbą o rozstrzygnięcie sporu. Papież wyznaczył komisję, na czele której stanął Janisław arcybiskup gnieźnieński. Obie strony zjechały się w roku 1320 w Brześciu, lecz Krzyżacy nie zaakceptowali orzeczenia sądu i zwrócili się z apelacją do papieża.

W miesiącach jesiennych 1324 roku odbył się w Brześciu zjazd polsko-krzyżacki, na którym Władysław Łokietek wysunął swoje pretensje do ziemi chełmińskiej. Układy zostały zerwane z winy Zakonu.

Po zajęciu Gdańska przez zakon krzyżacki, na zjeździe w Brześciu poseł krzyżacki w zamian za zrzeczenie się praw Władysława Łokietka jako króla polskiego do Pomorza Gdańskiego dawał 10 tys. grzywien czystego srebra i wszystkie posiadłości krzyżackie na Kujawach. Po odrzuceniu przez Łokietka propozycji krzyżackich doszło do wojny. Krzyżacy, popierając księcia płockiego Wacława, wtargnęli 31 VII 1327 roku na Kujawy, próbując opanować Brześć. Brześć jednak bronił się skutecznie i Krzyżacy poprzestali na spustoszeniu okolicy.

Kontynuując wojnę zmusili książąt mazowieckich do zerwania z Władysławem Łokietkiem i wykorzystując nieobecność wojsk polskich uderzyli w roku 1329 ponownie. I tym razem szturm na Brześć nie udał się. W roku 1332 armia krzyżacka pod wodzą komtura chełmińskiego Ottona von Luterberga posuwając się od strony Płocka w kierunku południowo-zachodnim, paląc i niszcząc wsie i miasta leżące po drodze, znów przystąpiła 9 kwietnia do oblężenia Brześcia. W czasie dwunastodniowego oblężenia miasta bronił wojewoda Wojciech z Kościelca z rodu Leszczyców, wraz z Chebdą kasztelanem brzeskim, Pawłem kasztelanem łęczyckim — dowódcą posiłków przysłanych przez księcia Władysława i Michałem podsędkiem łęczyckim. Z rycerstwa kujawskiego znajdującego się wówczas w mieście, znane są nazwiska Stanisława z Młodzurowa (Modzerowo), Wierzbipięty podkomorzego kaliskiego i Macieja, późniejszego kasztelana bydgoskiego. M. Baliński za Bielskim tak opisuje szturm Brześcia: „A niedbając nie choć zima była, Brzeście oblegli spodziewając się go głodem wymorzyć, ale gdy już pod nim całe trzy miesiące leżeli, musieli go mocą dobywać i przetoż w Wielki Piątek prawie kiedy ludzie najwięcej się nabożeństwem zabawili, przypuścili do szturm i tak bez przystanku szturmowali przez całe 4 dni, aż do siódmego dnia będąc już spracowani, naszy poddali sioim”.

Po bohaterskiej obronie Brześć został zdobyty w dniu 21 kwietnia 1332 r. Wobec stronników królewskich zastosowano konfiskatę dóbr i wygnanie. Represje dotknęły nie tylko szlachtę ale i mieszczanstwo. Ze względów gospodarczych Krzyżacy wybudowali port na rzece Zgłowiączce. Dla utrwalenia swego panowania przenieśli zamek na nowe miejsce, a miasto otoczyli murami. W swych rękach posiadali Brześć przez 11 lat, aż do traktatu kaliskiego w roku 1343, na mocy którego Brześć został zwrócony Koronie. Jednak załogi krzyżackie opuściły miasto dopiero na początku 1346 roku.

Fakt potwierdzenia przez Brześć traktatu kaliskiego świadczy o jego roli i wzroście znaczenia politycznego.

W roku 1383 Ziemowit książę mazowiecki obsadziwszy zamek brzeski swoimi ludźmi, wziął do niewoli najznakomitszych mieszczan, a domy miejskie zburzył. To samo zrobił Zygmunt margrabia brandenburski, zdobywając miasto po oblężeniu w roku 1389.

Brześć Kujawski ponownie zostaje włączony w orbitę polityki polsko-krzyżackiej w czasie wojny 1409—1411. Rozejm pokojowy po działaniach wojennych zawarty w Toruniu potwierdza Brześć obok innych miast polskich. Również poręczycielami przedłużenia rozejmu z roku 1418 są mieszczanie brzescy.

Po wspólnej polsko-czeskiej wyprawie w roku 1432 na ziemię krzyżackie zostaje w dniu 31 XII 1432 r. zawarty pokój w Brześciu, gwarantujący swobodę handlu.

W przywileju koronacyjnym Władysława Warneńczyka z r. 1434, zatwierdzającym przywileje wszystkich stanów, stwierdza się, że na tron został wybrany nie tylko przez dostojników państwowych, magnatów, rycerstwo, lecz również przez miasta, w tym Brześć Kujawski.

Kazimierz Jagiellończyk wyprawiając się na wojnę z Krzyżakami, przed bitwą pod Chojnicami w roku 1454 rozbił obóz wojskowy pod Brześciem, mając główną kwaterę w zamku brzeskim. Sam Brześć na wojnę trzydziestoletnią wystawił w roku 1459 30 uzbrojonych. W okresie trwania tej wojny w dniu 1 maja 1463 r. właśnie do Brześcia zjechali się pełnomocnicy obu stron w celu przeprowadzenia pertraktacji pokojowych. Pośrednikiem był legat papieski Hieronim arcybiskup kreteński.

Z okazji pobytu króla Kazimierza Jagiellończyka w Brześciu, odbył się tu 3 VII 1469 r. sejmik, na którym uchwalono statut o wnoszeniu pozwów przed sądem królewskim.

Do rozwoju gospodarczego i politycznego miasta przyczyniły się nadawane przywileje. Kazimierz Wielki w roku 1361 nadał zwolnienie celne na sól bocheńską, co świadczy o rozległych kontaktach handlowych Brześcia, skoro aż tu docierała sól z południa Polski. W roku 1557 miasto otrzymuje przywilej zwalniający mieszczan od płacenia cła wodnego, co było dodatkowym ułatwieniem w prowadzeniu handlu zbożem. Dla Brześcia jednak przywilej ten miał o wiele mniejsze znaczenie niż dla Włocławka. Brześć bowiem nie był ośrodkiem handlu zbożem, choć taki prowadził, bo już w rejestrze z roku 1494 wymienia się 22 spichrze zbożowe jakie posiadał.

Jan III Sobieski przywilejem z roku 1681 pozwolił na produkcję piwa oraz zatwierdził ordynację dla cechu piwowarów.

Okres świetności nie trwał jednak długo. Upadek miasta zapoczątkował wiek XVII, który przyniósł ze sobą proces kurczenia się handlu zbożem. Szalejąca epidemia cholery w roku 1623 zdiesiątkowała ludność, a wojny szwedzkie zrujnowały miasto. Jeszcze na sejmiku pod Bronisławem w roku 1655, postanowiono powołać z województwa 20 ludzi i 400 Kozaków, tj. dwie chorągwie do obrony przed wojskami szwedzkimi (1 chorągiew jazdy i 1 chorągiew pieszych). Postanowiono również ściągnąć podatki z dóbr królewskich, duchownych i szlacheckich na zaciąg żołnierzy. Podatek składano w Brześciu, a chorągwiami dowodził płk. Działyński.

Wojska szwedzkie okupowały miasto do roku 1657, rujnując całkowicie ludność przez nakładanie kontrybucji i rekwizycje. Dlatego też na sejmiku w Radziejowie postanowiono przyznać zwolnienia podatkowe, aby pomóc ludności w podciągnięciu się z upadku gospodarczego (od akcyzji piwnej płacili tylko 2 gr od złotego)

Ogromne straty w stanie ludnościowym spowodowały szerzące się w czasie wojny i głodu choroby epidemiczne. Do tego jeszcze wielki pożar w roku 1685 obrócił w zgliszcza pozostałe zabudowania miejskie, które ocalały po pożodze wojennej. Dowiadujemy się o tym z uchwał sejmiku odbytego w Radziejowie w tym samym roku, który zwalnia pogorzalców od płacenia podatków na okres 4 lat. Przyznano także 100 złotych na rzemieślników i poprawę budynków O.O. dominikanów, oraz zwolnienie na 1/2 roku pogorzalców od płacenia czopowego (podatek od wyrobu piw, gorzałki, i miodu był to podatek wojewódzki płacony każdego roku i użytkowany na pokrycie niedoborów w podatkach sejmikowych).

Po okresie „potopu szwedzkiego” proces odbudowy miasta dokonywał się bardzo powoli. Podczas najazdów wojsk litewskich i saskich w latach 1702 i 1705 miasto zostało ostatecznie zrujnowane i zrabowane. Pozostało tylko 3 gospodarzy. Znaczne spustoszenie poczyniły następnie w latach 1707—1709 epidemie.

W roku 1771 Brześć wraz z całą dzielnicą opanowany został przez konfederatów. Pruski generał Belling po wyparciu konfederatów w grudniu 1771 r. opanował te tereny nakładając wysoką kontrybucję.

Po wkroczeniu wojsk pruskich pod dowództwem gen. Molensdorfa w dniu 16 I 1793 r. na Kujawy, Brześć wraz z całym województwem został włączony w skład ziem zaboru pruskiego.

Administracja

W związku z oddaniem Włocławka na własność biskupom kujawskim w roku 1255, Stary Brześć staje się siedzibą książąt kujawskich, a sam Brześć zostaje stolicą dzielnicy brzesko-kujawskiej.

Na przełomie roku 1288/89 synowi z trzeciej żony Kazimierza Kujawskiego, Władysławowi Łokietkowi przypadła w udziale południowa część Kujaw z Brześciem Kujawskim i Radziejowem. W ten sposób w wieku XIII tworzy się księstwo brzesko-kujawskie ze stolicą w Brześciu¹.

Kazimierz Wielki przeprowadzając reformę administracyjną kraju tworzy województwa. Kujawy włączone po traktacie kaliskim 1343 r. do Korony, podzielone zostały na dwa województwa: inowrocławskie i brzesko-kujawskie ze stolicą w Brześciu. Podział ten utrzymywał się aż do roku 1793, kiedy to w drugim rozbiórce Polski województwo brzesko-kujawskie zostało włączone do Prus. (część województwa została włączona do Prus już w I rozbiórce).

Jako stolica województwa Brześć od roku 1312 posiadał urząd starosty grodowego lub zamkowego, do którego kompetencji należała administracja tych terenów. Starosta miał za zadanie dbać o pokój i bezpieczeństwo osób oraz o ich własność. W zamku brzeskim mieściło się więzienie, w którym osadzano gwałtowników, a także kancelaria i archiwum akt ziemskich i grodzkich.

W czasie wojny, gdy starosta prowadził pospolite ruszenie i był nieobecny w mieście, zastępował go urzędnik zwany wojskim. W czasie pospolitego ruszenia miał on w swoim ręku władzę administracyjną, policyjną i sądową.

W okresie sprawowania władzy przez starostę brzeskiego Mikołaja z Brudzewa został wydany dla Brześcia dokument w roku 1487, z którego wynika, że w skład dóbr brzeskich wchodził zamek i miasto Brześć Kujawski z przedmieściami oraz wsiami: Lekarzewice, Miechowice, Kłobia, Sokołowo, Rządka Wola, Kruszyn, Falborz z folwarkiem i Starym Miastem (Brześciem), ponadto miasto Radziejów z prawem rybołówstwa na Gople, przedmieściem i wsiami Starym Radziejowem i Skotnikami, a także polem Kluczowa. Było to starostwo brzeskie.

Nad całym województwem sprawował władzę wojewoda, do którego kompetencji należało przewodnictwo na sejmiku elekcyjnym, dowodzenie pospolitym ruszeniem z województwa oraz nadzór nad miastami.

Władzę samorządową miasta posiadała w swych rękach Rada Miejska z siedzibą w Ratuszu. Była ona organem ustawodawczym, zarządzała finansami, a częściowo posiadała także władzę sądową. Na podstawie konstytucji 1768 r. sąd królewski powołał 3 Rady. Jedną z nich to Magistrat, składający się z 8 osób, druga składała się z wójta i sześciu ławników oraz trzecia, którą stanowił urząd gminny złożony z 12 osób wybieranych dożywotnio.

Burmistrz stojący na czele Rady Miejskiej wybierany był przez rajców miasta, a zatwierdzany przez starostę. Kiedy na mocy przywileju Zygmunta III Wazy mieszczanie zostali uwolnieni od władzy starosty i burmistrz wybierany był przez radnych, także wójta wybierali ławnicy i członkowie urzędu gminnego spośród radnych miasta większością głosów na okres jednego roku. Na tydzień przed wyborem nowego burmistrza, władza ekonomiczna składająca się z podskarbiego, ławnika i urzędnika gminnego miała obowiązek zdać sprawozdanie z działalności gospodarczej i finansowej miasta przed Radą Miejską w obecności starosty.

Do kompetencji sądu miejskiego sprawowanego przez burmistrza i pisarza należało załatwienie wszystkich spraw spornych dotyczących porządku publicznego w mieście. Sąd wójtowski, którego reprezentantami był wójt i 3 ławników miał za zadanie rozsądzać wszelkie transakcje sprzedaży i kupna dóbr ziemskich w mieście, sprawy spadkowe itp.

W 1793 r. Rada Miejska liczyła 9 osób. Byli to: Walenty Kwiatkowski — burmistrz, Albrecht Rudziński — sędzia, Sebastian Rudziński, Józef Laszyński, Feliks Pniewski, Kacper Orlapiński, Andrzej Jędraszewicz, Kazimierz Brzostowicz — rajcy, Leopold Mietkiewicz — pisarz miejski. Ponadto Magistrat zatrudniał woźnego i egzekutora. Finansami miasta rozporządzała Kasa Miejska, która dochody czerpała z podatków i czynszów płaconych przez mieszczan, mieszkańców wsi Pikutkowa i Guźlina oraz przez Żydów. Oprócz tego ludność wsi należących do miasta obowiązana była dostarczać podwodę w każdą sobotę, 2 fury podstawiać na transport zboża do Torunia. Mieszczanie zaś płacili czopowe, akcyzę od uboju oraz podatek od handlu na targach, których w roku 1793 było 5.

Magistrat utrzymywał więzienie mieszczące się na zamku. W mieście istniał zakaz pijaństwa, gdy ktoś z mieszkańców w stanie nietrzeźwym przyszedł do ratusza groziła mu kara sądowa, urzędników zaś miał obowiązek upomnieć burmistrz.

Po opanowaniu Brześcia w 1332 r. Krzyżacy utworzyli w mieście komturę. Komtur, którym był Bertold von Ende, obok wojkowego zarządu, pobierał dochody, opłaty i cła oraz sprawował władzę sądową w sprawach karnych. Po odejściu Krzyżaków w 1346 r. władza administracyjna ponownie wróciła do starosty.

W XV w. każde z województw kujawskich posiadało sejmik. Konstytucja 1496 r. wyznaczała Brześć jako miejsce sejmiku, ale już konstytucja z r. 1510 zmieniła miejsce wspólnych sejmików dla województw kujawskich na Radziejów. Brześć Kujawski był również siedzibą kasztelanii, a kasztelan miał prawo zasiadać na sejmiku. Brześć leżący niemal na samym krańcu północno-wschodnim województwa brzeskiego tylko w wyjątkowych wypadkach był miejscem sejmików (jak to miało miejsce w r. 1767 z powodu konfederacji barskiej, gdzie na odbytym sejmiku zawiązano konfederację wojewódzką).

W Brześciu urzędował sąd ziemski, który składał się z sędziego, podsędziego i pisarza. Ponieważ jednak w Brześciu było niewiele osób wykształconych, pisarz mógł być jeden dla sądu radzieckiego i wójtowskiego i urząd ten mógł sprawować dożywotnio. Wyboru na jedno z tych trzech stanowisk dokonywano w Brześciu, jako głównym mieście województwa, przy udziale szlachty. Wojewoda zaś miał obowiązek zwoływania elekcji na urząd podkomorzego brzeskiego, jedyne dla całego województwa. Jednak często urząd ten był nieobsadzony, a więc nie działał dość sprawnie. Dla przykładu: podkomorzymi byli w latach 1702—1715 Serafin Głębocki, następnym w latach 1727—1754 — Bartłomiej Głębocki, a więc w przeciągu 50 lat, aż 12 lat stanowisko wakowało. To samo było i z sądem ziemskim, który swoje urzędowanie również pełnił z przerwami. Przyczyną tego mógł być przywilej nadany Brześciowi przez Zygmunta III w 1596r., na mocy którego apelacje i pozwy do sądu od urzędów i sądów miejskich bezpośrednio można było kierować do Najwyższego Trybunału Królewskiego.

Czynności sądu ziemskiego były zawieszane, ze względu na brak odpowiednich kandydatów do obsadzenia wojewódzkich stanowisk. Najdłużej wakował urząd pisarza, bo w latach 1705—1720, 1721—1759. W latach 1700—1760 było tylko trzech podsędków.

Z każdego powiatu wybierano po jednym asesorze do odbierania i liczenia głosów. Po śmierci Augusta III w 1763 r. w Brześciu Kujawskim obywatele ziemscy Kujaw wybrali 24 sędziów kapturowych, bowiem była to najwyższa władza podczas bezkrólewia. Na czele sądu stanął Antoni z Głogowy Kossakowski.

Z biegiem czasu sprawami skarbowo-wojskowymi zajmowały się sejmiki gospodarskie zbierające się raz do roku, które w latach 1764—1768 przekształciły się w komisje cywilno-wojskowe. Do nich należała administracja dróg, dozór nad szkołami parafialnymi, opieka nad zakładami dobroczynnymi, kontrola szpitali i ich funduszy, dozór nad miarami i wagami, nadzór policyjny oraz spis ludności.

Z chwilą przekształcenia w 1836 r. województwa w powiat władza przeszła w ręce urzędu powiatowego (starosty), w Brześciu pozostał Magistrat Miasta. Miasto administrowane było przez burmistrza. Sprawami finansowo-ekonomicznymi miasta zajmowały się kolegia, składające się z burmistrza, ławników oraz sekretarza.

BIBLIOGRAFIA

Materiały archiwalne

- Akta Magistratu Brześcia Kujawskiego z l. 1809—1872, PAP Włocławek.
Akta Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych, nr . Opisanie historyczne oraz topograficzne — statystyczne miasta Brześcia Kujawskiego z 1820 r., AGAD Warszawa
Kopie przywilejów miast guberni warszawskiej, KRSW, nr 460 c, AGAD Warszawa
Księgi Grodzkie Brzesko-Kujawskie, Relacje i Dekrety B, 1638, n 49, AGAD Warszawa
Księgi Grodzkie Brzesko-Kujawskie, B. Relacje, 1662, 1664, nr 9, AGAD Warszawa
Lustracja Wielkopolski z 1616 r., Archiwum Skarbu Koronnego XLVI, nr 10, AGAD Warszawa
Lustracja Wielkopolski z 1661 r., Archiwum Skarbu Koronnego XVIII, nr 64, AGAD Warszawa

Opracowania

- Borucki M., *Ziemia Kujawska, Włocławek* 1882.
- Baliński M., *Starożytna Polska*, t. 1, Warszawa 1843.
- Długopolski T., *Władysław Łokietek na tle swoich czasów*, Wrocław 1951.
- Dzieje Ziemi Kujawskiej*, t. I—V, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1888.
- Guldon Z., *Rozmieszczenie własności ziemskiej na Kujawach w II połowie XVI w.*, Toruń 1964.
- Guldon Z., *Zaludnienie miast kujawskich w XVI w i I połowie XVII w.* Prace Komisji Historii BTN, t. 1, Bydgoszcz 1963.
- Inwentarz dóbr starostwa brzeskiego na Kujawach z r. 1494*, wyd. W. Posadzy i H. Kowalewicz, *Studia i Materiały do dziejów Wielkopolski i Pomorza II*: 1956, z. 2, Poznań 1957.
- Karwasińska J., *Sąsiedztwo kujawsko-krzyżackie 1235—1343*, Warszawa 1927.
- Kozłowski R., *Geneza i granice Księstwa brzesko-kujawskiego*, Prace Komisji Historii BTN, t. 5, Bydgoszcz 1968.
- Kuliński S., *Monografia Brześcia Kujawskiego*, Włocławek 1935.
- Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1564—1565*, cz. 1, wyd. A. Tomczak, Cz., Ohryzko-Włodarska, J. Włodarczyk, Bydgoszcz 1961.
- Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1565*, cz. 2, wyd. A. Tomczak, Bydgoszcz 1963.
- Lustracja województw wielkopolskich i kujawskich 1628—1632*, cz. 3, wyd. Z. Guldon, Bydgoszcz 1967.
- Lustracja porządkowego i rejestr łąnów województw brzesko-kujawskiego i inowrocławskiego z r. 1489*, wyd. J. Senkowski, *Teki Archiwalne*, t. 7, Warszawa 1961.
- Powierski J., *Uwagi o wydarzeniach kujawskich 1267—1271*, Prace Komisji Historii BTN, t. 5, Bydgoszcz 1968.
- Ptaśnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949.
- Ruciński H., *Początki i rozwój szlacheckiej reprezentacji stanowej*, Prace Komisji Historii BTN, t. 3, Bydgoszcz 1966.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i Litwy*, t. 1, Warszawa 1880.
- Opisy miast polskich*, cz. 1, wyd. J. Wąsicki, Poznań 1962.
- Zróżdła dziejowe, Polska XVI w.*, wyd. A. Pawiński, t. XII, Warszawa 1883.